

Satu Bethell

Väriä seinille ja mielille

Taide osana hoitokodin arkea

Ilman taidepedagogiikan uudet toimintamuodot -kurssia en ehkä olisi koskaan tullut kirjoittaneeksi tätä artikkelia, vaikka ajatus kirjoittamisesta aika-ajoin mielessäni pyörikin. Se, että toteutin oman projektini jo muutamaa vuotta ennen kurssia, ei myöskään poista kurssin merkitystä tämän artikkelin kirjoittamista tukevana ja siihen kannustavana tekijänä. Tieteelliseen kirjoittamiseen liittyvä alkujännitys ja tutkijayhteisön edessä ”näkyväksi” tulemisen pelko ovat asioita, jotka varmasti jokainen ensimmäistä julkista artikkeliaan kirjoittava kohtaa. Vertaisryhmän tuki ja kuulluksi tuleminen ovat olleet ensisijaisen tärkeitä motivaattoreita tätä kirjoittaessani.

Joitakin vuosia sitten toteutin Hausjärveläisessä kehitysvammaisten hoito- ja palvelukoti Jelppilässä seinämaalausprojektin yhdessä sen asukkaiden kanssa. Vuoden aikana loimme palvelukotiin asukkaiden suunnitteleman ja toteuttaman uuden värimaailman maalaamalla yhteisiin tiloihin heidän töihinsä perustuvia seinämaalauksia.

Projektia voisi sen luonteen puolesta kuvailla taideperustaiseksi taideterapiaksi, sillä sen tavoitteena oli tukea asukkaiden henkilökohtaista hyvinvointia ja yhteenkuuluvuuden tunnetta. Koska kyseessä ei kuitenkaan ollut ensisijaisesti asukkaiden henkilökohtaisten tai vuorovaikutuksessa ilmenevien tunteiden tai kokemusten tarkastelu, kutsun yhteistä matkaamme yhteisötaiteelliseksi projektiksi. Yhteisötaiteelle olennaisia ovat ihmiset, ihmissuhteet, vuorovaikutus ja mukana oleminen¹. Siinä taide tuodaan ulos taideinstituutioiden perinteisistä laitoksista ja niiden toimintamalleista ja pyritään yhdistämään käytäntöihin, jotka ovat aikaisemmin liitetty paremminkin sosiaalityöhön ja kasvatukseen kuin taiteeseen.² Yhteisötaiteilija Lea Kantosen mukaan yhteisötaide on yhdessä tekemisen taidetta, dialogia, jossa yhteistyön osapuolet käyvät taiteen välityksellä keskustelua jostain tärkeänä pitämästään aiheesta. Väriä seinille ja mielille -projektin päällimmäisinä tavoitteina oli lisätä tilojen yleistä viihtyvyyttä ja antaa asukkaille mahdollisuus vaikuttaa oman elinympäristönsä rakentumiseen.

Kun Jelppilän työntekijät muutama vuosi sitten ottivat minuun yhteyttä ja toivoivat piristystä hoitokodin hajanaiseen ja hieman kliiniseen yleisilmapiiiriin, he pyysivät minua aluksi kuvataiteilijana maalaamaan kodin seinälle jonkin yhteisiä tiloja rauhoittavan seinämaalauksen. Seinämaalauksen toivottiin vaikuttavan tilojen yleiseen viihtyvyyteen ja tuovan väriä muuten kliinisen oloisiin tiloihin. Valmiin seinämaalauksen sijasta ehdotin yhteisötaiteellista projektia,

¹ Sederholm 2000, 113

² Kantonen 2005, 58

missä asukkaat voisivat osallistua sekä värimaailman valikoimiseen että seinämaalauksen ideointiin ja sen toteutukseen. Pienen harkinnan jälkeen henkilökunta innostuikin asiasta. Tarkemmin asiaa pohtiessamme ilmeni, että erityisesti yhteiseksi oleskelutilaksi tarkoitettu tila koettiin ongelmalliseksi, sillä tilaa käytettiin vaihtelevasti sekä kokous- ja askartelutilana että intervallijaksojen aikaiseen majoitukseen. Valjun oloiseen oleskelutilaan kokoontumisen sijasta asukkaat ryhmittäytyivät keittiön ja ruokasalin liepeille, mikä aiheutti levottomuutta erityisesti ruuanlaittoaikoina. Värien ja seinämaalausten avulla toivoimme oleskelutilan kehkeytyvän asukkaiden ja henkilökunnan yhteiseksi kokoontumis- ja kohtauspaikaksi.

Paikkakokemus

Arnold Berleantin mukaan ympäristö muovautuu aina suhteessa siinä liikkuvaan, asuvaan tai olevaan yksilöön tai yhteisöön. Elinympäristön muovautumisen kautta ihminen luo elävää vuorovaikutussuhdetta suhteessa häntä ympäröivään tilaan.³ Elävän vuorovaikutussuhteen kautta ympäristö tulee näkyväksi ja sitä elävä ihminen tuntee sen omakseen ja haluaa kantaa siitä vastuuta. Palvelukotien tilat ovat kuitenkin yleensä arkkitehtien suunnittelemissa tiloissa, joita ei enää niiden valmistamisen jälkeen saa muuttaa. Siten suhde ympäröivään tilaan saattaa jäädä etäiseksi ja passiiviseksi. Toivoinkin Väriä seinille ja mielille -projektin tuovan asukkaille positiivisia ja aktiivisia kokemuksia omaan elintilaan vaikuttamisesta. Koska tarkkojen rutiinien ja aikataulujen rytmittämässä arjessa asuvan kehitysvammaisen arki on usein jonkun muun kuin hänen itsensä määrittelemää, koin asukkaista itsestään lähtevän taidetyöskentelyn tärkeäksi. Kannustamalla osallistujia tekemään pieniä valintoja esimerkiksi pensselin leveyden tai maalipurkin avaamiseen käytettävän työkalun suhteen, halusin tukea tekijöitä luottamaan heidän omaan päätöksentekokykyynsä. Seinien värimaailman määrittelyn ja seinille maalattavien piirrosaihioiden kautta toivoin tekijöiden luovan omakohtaisen suhteen heitä ympäröivään elettyyn tilaan. Fyysisesti jaettu kokemuksen lisäksi, palvelukodin tilat ovat aina kokemuksellisesti jaettu yhteistä tilaa, johon liittyy sekä asukkaiden henkilökohtainen että henkilökunnan ja asukkaiden välinen sosiaalinen tunnekokemus. Taiteellisen työskentelyn välityksellä halusin tarjota asukkaille mahdollisuutta kokemukseen yhteisten tilojen fyysisestä haltuunotosta.

Kantonen kirjoittaa kuinka taiteilijan ja yleisön prosessissa taideteoksesta voi tulla yhdessä eletty tapahtuma ja kuinka jo yhteistyö sinänsä voidaan määritellä taiteeksi⁴. Liikanen puolestaan puhuu syvemälle menevästä paikkakokemuksesta. Hänen mukaansa eletyn tilan kokemuksen muutoksessa ei ole kyse enää pelkästään ympäristön viihtyvyydestä vaan kokemuksesta, missä taide voi auttaa tiedostamaan arkisen tilan erityislaatuisuuden ja rohkaista osallistumaan tapahtumiin ja yhteisön toimintaan paikassa.⁵

³ Berleant 1994, 157

⁴ Kantonen 2005, 49

⁵ Liikanen 2010, 65-66

Työskentelystä

Väriä seinille ja mielille -projektin alussa pohdin miten asukkaat suhtautuisivat hankkeeseen. Kokisivatko he sen omakseen? Innostuisivatko he yhteisten tilojen maalaamisesta? Taideterapiataustani vuoksi minua ei niinkään jännittänyt asukkaiden kohtaaminen vaan se kuinka asukkaat suhtautuisivat siihen, että heidän yhteiseen tilaansa koskettaisiin. Olihan kuitenkin kyse heidän kodistaan. Projektin alulle saattaminen oli kuitenkin yllättävän helppoa. Vaikka jollekin projektissa tuntui olevan tärkeintä talossa käyvä säännöllinen vierailija, jonka kanssa saattoi jutella päivän tapahtumista, suurin osa asukkaista innostui seinien maalauksesta heti ja heille vierailustani tuntuikin muodostuvan viikon kohokohta ja jännittävä seikkailu, jota tulopäivinäni odotettiin jo ulko-ovella.

Yksi asukas halusi säilyttää seinät entisellään ja tässä kohtaa pohdinkin oikeutustani koskea asukkaita ympäröivään elintilaan. Perustelin projektia itselleni sillä, että tilat olivat alun alkaenkin maalattu valkoisiksi asukkaiden mielipidettä kysymättä ja nyt asukkailla oli mahdollisuus vaikuttaa itse seinille tuleviin väreihin. Henkilökunnan mielestä miehen vastustus johtui myös enemmän ensiasuntoon muuttamisen jännityksestä kuin tuloillaan olevasta projektista ja koska hän oli joka tapauksessa muuttamassa pois emme käyttäneet asian käsittelyyn sen enempää aikaa. Tuntui silti hyvältä, kun omilleen muuttanut mies projektin lopussa palvelukodissa vieraillessaan totesi, että maalatut seinät olivat oikeastaan ihan kivan näköiset.

Varsinainen työskentely alkoi sopivien värien valinnasta. Uudeksi värimaailmaksi asukkaat valitsivat päivätoiminnassa maalaamiensa verhojen värit: sinisen ja keltaoranssin. Suurten pintojen maalaaminen tuntuikin olevan koko projektin vapauttavin vaihe, johon kaikki pystyivät osallistumaan. Valkoisten seinien maalaaminen siniseksi oli paitsi hauskaa myös konkreettista oman tilan haltuunottoa.

Seinille tulevien maalausten luonnosehdotukset piirrettiin samassa tilassa, mihin ne myöhemmin diaprojisoinnin avulla maalattiin. Lisäksi otin asukkaista valokuvia, joista he valitsivat kaksi seinälle tulevaa maalausta. Seinämaalausten valinta osoittautui helpoksi. Oleskeluhuoneen seinälle valikoitui kukka-aiho ja sisääntuloaulaan ryhmäkuva neljästä kaikista innokkaimmista maalarista. Käytävään maalasimme vielä yhden pyörätuolissa istuvan maalarin kokovartalokuvan. Tässä vaiheessa jouduin ottamaan aktiivisen roolin kuvataiteilijana, sillä seinälle heijastetun kuvan maalaaminen osoittautui ryhmäläisille liian haastavaksi. Projisointien lisäksi ripustimme tilanjakajaseinään viikoittain kokoontuneesta maalausryhmästäme valikoituneita maalauksia.

Projektin aikana pyrin kunnioittamaan asukkaiden toiveita ja ottamaan huomioon heidän rajoitteensa. Silloin kun pensseliä tarttumisen oli fyysisesti liian työlästä, pyrin räätälöimään

vaihtoehtoisen tavan osallistua tekemiseen. Joskus tämä saattoi olla esim. rakennustelineen pystyssä pitämistä. Tässä kohtaa on huomautettava, että rakennustelinettä pystyssä pitävä henkilö hakeutui itse tähän hänelle mieluisaan tehtävään. Tärkeintä oli, että tekijä koki osallistuvansa yhteiseen tekemiseen hänelle merkityksellisellä ja luontaisella tavalla. Vaikka osallistuminen jonkun kohdalla saattoikin siis pääsääntöisesti olla vierellä istumista, purkissa olevan maalin sekoittamista tai työn etenemisen kommentointia, näen tämän kaltaisen osallistumisen aivan yhtä tärkeänä ja merkityksellisenä kuin näkyvän jäljen tekemisen. Taide on olemassa ja vaikuttaa myös sen äärellä ollen ja aistien. Muiden työskentelyn seuraaminen voi mielikuvan tasolla olla yhtä aktiivista osallistumista kuin fyysinen tekeminen.

Tukeva kolmijalka

Projektin alkuvaiheessa pohdin minussa olevaa kolmijakoisuutta ja roolejani kuvataiteilijana, taideterapeuttina ja taidekasvattajana. Mietin, onko sillä merkitystä millä nimikkeellä työtäni teen vai voisinko olla kaikkia kolmea yhtaikaa ja samanaikaisesti?

Taideterapiataustastani johtuen ohjaamisessani korostuvat usein tekijöiden oman ilmaisun tukeminen, kuvan, tekijän ja terapeutin välinen vuorovaikutus ja työskentelyn prosessin-omaisuus, mutta tällä kertaa taideterapeuttisen lähestymistavan lisäksi jouduin huomioimaan myös työskentelyn lopputuloksen, mikä teki työskentelystä kerroksellisempaa. Projektin suurimpana haasteena koin sen toteuttamisen niin, että siinä säilyisi kohtaamiseen mahdollistava ilmapiiri, lopputuloksen muotoratkaisujen miettimisestä huolimatta.

Mitä pidemmälle projekti eteni, sitä vakuuttuneempi olin kuitenkin siitä, että tämänlaatuisessa projektissa kokemukseni kuvataiteilijana ja kuvataideterapeuttina ovat pohja, jolle taidekasvattajuus minussa rakentuu ja siten näennäinen kolmijakoisuus ei enää olekaan kolmijakoisuutta vaan tämänkaltaisissa yhteisötaiteellisissa projekteissa toimiessani toinen toisiaan tukeva kolmijalka.

Projektin etenemiseen ja siihen osallistuviin ryhmäläisiin keskittymisen lisäksi pidin aktiivisesti yhteyttä palvelukodin ja päivätoiminnan työntekijöihin. Kävin myös esittelemässä projektiamme sitä taloudellisesti tukeneille tahoille. Kantonen puhuu siitä kuinka taiteilija yhteisötaiteellisissa projekteissa joutuu toimimaan yhtaikaa monella paikalla suhteessaan yhteistyökumppaneihinsa ja instituutioon.⁶ Niin minäkin. Toimin monessa eri roolissa samanaikaisesti. Rooleissa, joita ei ole aina mahdollista tai edes tarpeen erottaa toisistaan.

⁶ Kantonen 2005, 36

Kenen ehdoilla?

Projektin lopussa mietin, kuinka paljon olin lopulta vaikuttanut lopputulokseen? Oliko osallistujilla oikeasti tilaa ja mahdollisuus vaikuttaa lopputulokseen vai puskkiko kuvataiteilija minussa sittenkin läpi? Entä kuinka paljon tietoisuus esteettisen lopputuloksen vaateesta vaikutti tapaan ohjata? Olinko oikeasti läsnä? Kokivatko asukkaat projektin omakseen?

Se, että osallistujien omaa ilmaisua ja eheyttämistä tukevan ja innostavan ohjaamisen lisäksi jouduin miettimään esteettisiä muotoratkaisuja, aiheutti minussa ajoittaista ristiriitaisuutta. Esimerkiksi se, että jouduin joskus jäämään paikkailemaan seinille maalattujen maalikerrosten läikikkyyttä muiden ollessa kahvilla, vaikutti läsnä olemisen tunteeseeni. En ollut aina fyysisesti läsnä ja ajoittain myös ajatukseni pyörivät ryhmän kanssa olemisen ja kohtaamisen sijasta lopputulokseen liittyvissä teknisissä yksityiskohdissa enkä siten ollut niin täyspainoisesti läsnä kuin olisin halunnut.

Projektiin lupautuessani olin kuitenkin luvannut, että yhteisötaiteellisesta lähestymistavasta huolimatta lopputulos täyttäisi myös sisustukselliset vaatimukset eli seinät olisivat maalikerrosten osalta tasaisia ja seinämaalauksiin valitut värisävyt sointuisivat pohjaväreihin. Myös seinille projisoitavat kuvien maalaaminen vaati tarkkuutta. Jos olisimme maalanneet täysin spontaanin seinämaalauksen seinälle, tilanne olisi ollut ihan toinen. Toisaalta, nyt ryhmä tuntui nauttivan seinälle hahmottuvasta tunnistettavasta ja esittävästä maalauksesta.

Vaikka projektin eteneminen siis tapahtuikin pääsääntöisesti tekijöiden ehdoilla, jouduin välillä säätämään ohjaamistani niin, että myös lopputulokseen liittyvät lupaukseni toteutuisivat. Tällöin kuvataiteilija minussa otti ohjat käsiinsä. Taidekasvattajana yritin puolestani pitää langat käsissä niin, että projektin jokainen työvaihe olisi pedagogisessa mielessä mielekäs. Haasteellisinta oli löytää tekemistä niille, joilla pensseli ei pysynyt kädessä tai jotka tarvitsivat liikkumiseensa tukea. Jälkimmäisen ratkaisin antamalla rollaattorilla kulkevalle naiselle työnjohtajan tehtävän; roolin, josta hän oli hyvin ylpeä. Kaiken kaikkiaan osallistuminen oli hyvin aktiivista ja innostunutta. Maalipurkin ravistelu ja sen avaaminen ruuvimeisselillä, tai suuren rakennustelineen pystyttäminen keskelle olohuonetta toivat arkeen yllätyksellisyyttä ja valkoisten seinien vähittäinen peittyminen siniseen väriin tuntui ihmeeltä, joka kirvoitti hymyn monen maalarin kasvoille. Suurten pintojen maalaaminen pitkillä telavarsilla tai suurilla pensseillä oli paitsi hyvin kehollista myös tervetullutta vaihtelua pienille maalauspohjille maalaamisen tai paperiarkille piirtämisen sijaan.

Paikkaan juurtumisesta ja vastuusta

Kantonen pitää yhteisötaiteen yhtenä tärkeänä tavoitteena yhteisöjen itseluottamuksen vahvistamista⁷. Yhteisöllisen itseluottamuksen ja omanarvon tunteen lisääntymisen rinnalla näen yhteisöllisen vastuuntunnon kehittymisen tähän aikaan oleellisesti liittyvänä haasteena ja taideperustaisten projektien kautta mahdollisena ottaa vastaan. Juurettomuuden ja ei-mihinkään kuulumisen tunne ovat taudin lailla leviäviä olemisen tiloja, joihin taidelähtöiset menetelmät voivat halutessaan tarjota vaihtoehtoja. Esimerkiksi skotlantilainen, taiteilijalähtöinen, Impact Arts⁸ on apurahan turvin onnistunut viemään sosiaalista taidetta myös rakennustaiteen puolelle osallistamalla mm. alkoholisteille tulevan asuntolan suunnitteluun ja toteutukseen. Taiteilijoiden mukana olo on mahdollistanut sen, että asuntolan tulevat asukkaat ovat päässeet jo suunnitteluvaiheessa mukaan asuntolan sisätilojen suunnitteluun ja toteutukseen. Alkoholisteille suunnattuun asuntolaan valikoitui monen muun taiteellisen yksityiskohdan ohella mm. tulevien asukkaiden luonnosteleva, mutta taiteilijan toteuttama suurikokoinen tiffanylasikkuna ja seinille tulostettiin asukkaiden ehdotelmien pohjalta toteutettuja suuria elokuvajulisteita. Yhteistyö asukkaiden, taiteilijoiden ja arkkitehtien kanssa koettiin hedelmälliseksi ja asukkaat olivat ylpeitä omasta osuudestaan lopputulokseen. Sitoutuminen tulevaan asuntolaan tapahtui jo ennen kuin he olivat muuttaneet sinne. Kun ihmiselle syntyy suhde omaan ympäristöönsä, hän kokee sen omakseen ja sitä kautta kokee myös vastuuta siitä.

⁷ Kantonen 2008, 65

⁸ Sain mahdollisuuden tutustua Impact Artsin toimitiloihin ja toimintaan syksyllä 2012.
<http://www.impactarts.co.uk/>

Ellen Dissanayake on kirjoittanut paljon siitä kuinka yhdessä tekeminen ja sitä kautta jonkin yhteisen asian äärellä viipyminen juurruttaa yhteisesti merkittäväksi koettujen arvojen äärelle. Yhdessä tekemiseen, näyttelemiseen, laulamiseen, tanssimiseen tai soittamiseen osallistumisen on huomattu lisäävän ihmisen hyvinvointia. Esimerkiksi niissä heimoissa, missä yhteisistä asioista on tehty yhdessä tekemisen kautta erityisiä, on saavutettu voimakas yhteisöllisyyden tunne ja nämä heimot ovat pärjänneet paremmin kuin sosiaalisesti löyhemmät heimot.⁹ Osallistamalla oman ympäristönsä rakentamiseen, yksilö tuntee kuuluvansa yhteisöön ja häntä ympäröivällä ympäristöllä on merkitystä, koska hän on itse osallistunut sen luomiseen.

Yhteinen olohuone

Millä nimellä me sitä sitten kutsummekin; sosiaalinen taide, taidelähtöinen menetelmä tai yhteisötaiteellisen työskentelyprosessi, niiden kaikkien ainutlaatuisena mahdollisuutena on, että lopputuloksen muutoratkaisujen miettimisen sijaan tai sen lisäksi, voidaan huomio kiinnittää yhdessä tekemiseen ja sitä kautta tehdä tilaa tekijöiden keskinäisille vuorovaikutussuhteille ja yhteisön oman äänen kuuntelulle.

Konkreettisen omaan elinympäristöön vaikuttamisen ja yleisen viihtyvyyden lisäksi olin toivonut, että Väriä seinille ja mielille -projekti tukisi samalla asukkaiden omanarvontunnetta ja itsekunnioitusta. Toivoin heidän omiin piirroksiin, maalauksiin ja valokuviin pohjautuvien seinämaalauksien tukevan heidän yhteisöllistä identiteettiään ja yhteenkuulumisen tunnetta.

Silloin kun ei ole sanoja tai asioiden abstrahointi on vaikeaa, tilan konkreettinen merkitys kasvaa ja tila hahmottuu helpommin fyysisen tekemisen tai osallistumisen kautta. Vaikka Väriä seinille ja mielille -projektiin osallistuneilla ei kaikilla ollut sanoja omien ajatusten tai toiveiden sanallistamiseen, koen, että kokemus omakohtaisesta osallisuudesta, johonkin yhteiseen osallistumisesta ja mahdollisuus vaikuttaa seinälle tulleiden maalausten lopputulokseen teki tilaa hiljaiselle dialogille ja vahvisti heidän yhteenkuuluvuuden tunnettaan. Se, että lopputulos ei ollut vain taiteilijan ennalta määrittämä vaan osallistujista itsestään lähtevä ja että huomio tekemisessä kiinnittyi tekijöiden keskinäisiin, ja tekijöiden ja minun välisiin vuorovaikutussuhteisiin teki siitä dialogisesti etenevän prosessin.

Projektin lopussa yhteinen olohuone otettiin innolla käyttöön ja asukkaat tuntuivat viihtyvän uudessa kohtaamispaikassaan samalla kun henkilökunta viestitti keittiöpuolen rauhoittumisesta. Oli myös mukavaa huomata kuinka onnellisina asukkaat avointen ovien illassa esittelivät vieraille muuttanutta elinympäristöään ja siellä olevia yksityiskohtia. Tuntui, että he olivat löytäneet omassa tilassa toimimisen merkityksen uudella tavalla.

⁹ Dissanayake 2006

Taiteellisen työskentelyn ja yhteisen osallistumisen kautta tiettyyn paikkaan kuulumisen ja juurtumisen tunne vahvistuu: Minä kuulun tänne, olen osa tätä paikkaa. Kun ihmiselle syntyy tunne, että hän voi vaikuttaa omaan elinympäristöönsä, hänestä tulee oman arkensa vaikuttaja. Ja silloin hän myös viihtyy ja voi paremmin tuossa arjessa.

LÄHTEET

Berleant, Arnold 1992. Ympäristökritiikki. Teoksessa *Alligaattorin hymy. Ympäristöestetiikan uusi aalto*. Sepänmaa, Yrjö (toim.) 1994. Jyväskylä: Gummerus

Dissanayake, Ellen 2006. Ritual and ritualization: Musical means of conveying and shaping emotion in humans and other animals.
http://www.ellendissanayake.com/publications/pdf/RitualAndRitualization_EllenDissanayake%20.pdf. (Luettu 17.4.2012.)

Kantonen, Lea 2005. *Telttä - Kohtaamisia nuorten työpajoissa*. Helsinki: Taideteollisen korkeakoulun julkaisu A 54.

Kantonen, Lea 2008. Törmäviä taidekäsitteitä. Teoksessa *Yhteyksiä, asiaa yhteisö-taiteesta*. Lönnströmin taidemuseon julkaisuja 24. Rauman taiteilijavierasohjelma Raumars ry.

Liikanen, Hanna-Liisa 2010. *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia – ehdotus toiminta-ohjelmaksi 2010-2014*. Opetusministeriön julkaisuja 2010:1. Helsinki: Opetusministeriö.

Sederholm, Helena 2000. *Tämäkö taidetta?* Porvoo: Wsoy